

УДК 378.008.6(430)(09)

О. В. ЧОРНА

ІСТОРИЧНІ ВИТОКИ СУЧАСНОЇ ПРАКТИКИ МОНІТОРИНГУ ЯКОСТІ ОСВІТИ У ВНЗ НІМЕЧЧИНИ

У статті проаналізовано історичні передумови становлення й розвитку сучасної практики вирішення проблеми якості вищої освіти в Німеччині. Акцентовано увагу на нехарактерній для українських і притаманній німецькомовним авторам схильності до диференційованого використання поняття “моніторинг якості” (Monitoring) у контексті проблематики загальної середньої освіти та забезпечення якості (Überwachung/Qualitätssicherung) – стосовно вищої. Узагальнено позитивний досвід організації системи забезпечення/моніторингу якості вищої освіти Німеччини, цілком прийнятний для його використання в умовах реформування вищої школи України.

Ключові слова: моніторинг якості вищої освіти, система управління якістю, забезпечення якості освіти, метод Peer-Review.

Згідно із сучасним визначенням, вищий навчальний заклад є “освітнім, освітньо-науковим закладом, який реалізує відповідно до наданої ліцензії освітньо-професійні програми вищої освіти за певними освітньо-кваліфікаційними рівнями, забезпечує навчання, виховання та професійну підготовку осіб відповідно до їх покликання, інтересів, здібностей та нормативних вимог у галузі вищої освіти, а також здійснює наукову та науково-технічну діяльність” [1]. Отже, діяльність ВНЗ у наш час регулюється, передусім, ліцензуванням – установленням відповідності якості наданої освіти певним стандартам, а також вимогам ринку праці. Опосередковано останніми визначається якість підготовки випускників, що є складовою якості вищої освіти. Втім, вплив внутрішніх регуляторів на якість освіти в українських ВНЗ є порівняно незначним.

Вивченню проблеми становлення та розвитку системи моніторингу якості освіти присвятили свої наукові праці І. Є. Булах, О. І. Локшина, О. І. Ляшенко, Т. О. Лукіна та ін. Вони заклали теоретичну основу дослідження.

Мета статті – аналіз історичних передумов становлення й розвитку сучасної системи забезпечення/моніторингу якості вищої освіти Німеччини та визначення перспектив використання досвіду вирішення проблеми цією країною в умовах реформування вищої школи в Україні.

Повертаючись до історичних витоків ВНЗ, бачимо, що регулятори їх діяльності із часом змінювалися. “Найбільша повнота”, “вищість” чи, як би ми зараз сказали, якість освіти зумовлювалась, у першу чергу, особистісно, а вже потім соціально, державно та історично.

Першими ВНЗ були школи (академії, гімназії) античних часів – вільні об’єднання учнів довкола вчителя або групи вчителів. Долучитися до такого об’єднання чи залишити його кожен вирішував самостійно, керуючись покликом серця, а спілкування з учителем оцінював за своїми власними внутрішніми критеріями. Рішення щодо зміни змісту, форм, методів

освіти учні та вчителі приймали спільно, з власної ініціативи. Тобто якість тодішньої вищої освіти оцінювали через особисте, а трохи згодом – уже суспільне визнання.

Не можна не погодитися з А. Г. Готлібом у тому, що, хоч “європейський університет – продукт пізнього середньовіччя – і не має безпосереднього зв’язку з великими навчальними закладами давнього світу,... однак не викликає сумніву те, що в античній вищій школи та середньовічного університету багато спільного в завданнях та обстановці” [2, с. 751]. Об’єднання вчителів та учнів у середньовічних містах Європи латиною називали *universitas magistrorum et scholarium* (скорочено *universitas* – університет) і були об’єднаннями рівних з рівними. Ця рівність втілювалася також в інтернаціональності стародавніх європейських університетів: якість навчання (насамперед якість навчальних матеріалів) та вчені ступені, що присуджувались ними, мали загальноєвропейське визнання. Цьому великою мірою сприяла єдина мова викладання – латина, яка водночас була й мовою церковного богослужіння. Поступово церковне спрямування університетів ставало обов’язковим, і вони тепер отримали офіційних засновників – представників міської, комунальної, світської чи духовної влади. Регулятором змісту, а разом з тим і якості вищої освіти стала церква. Назвати цей чинник впливу зовнішнім у повному сенсі не можна, адже викладачами в той час були найосвіченіші представники духовенства, проте й суто внутрішнім він бути припинив. Являючи собою в духовному й церковному аспектах єдиний світ, до середини XV ст. [2, с. 752], Західна Європа мала спільні, зафіксовані в хартиях, статутах та настановах стандарти вищої освіти.

Університети як органи середньовічної науки не мали яскраво вираженої національної спрямованості до початку національно-визвольного руху та Реформації. У другій половині XV ст. європейський університет поволі поступається місцем національному: “Університет припиняв бути загальноєвропейським закладом, служити світовим інтересам і бути виразником загальноєвропейської культури” [2, с. 752]. Змінюються цілі підготовки (зростає роль практичної складової), вироджується університетська наука, зникає єдина база навчальних матеріалів, знижується академічна мобільність, посилюється регуляторний вплив держави. Отже, в сучасному намірі країн Європи до інтеграції втілюється не стільки намагання *створити* нове ціле, скільки прагнення *відновити* раніше зруйноване.

Історія вийшла на новий виток еволюції, і Європа відновлює загальний простір вищої освіти на новому підґрунті – засадах якості. У відповідь на доручення міністрів країн – учасниць Болонського процесу, отримане в межах Берлінського комюніке 19 вересня 2003 р, Європейська мережа із забезпечення якості вищої освіти (ЄМЗЯ) розробила “узгоджені стандарти, процедури та рекомендації із забезпечення якості” та вивчила “можливості створення надійної системи незалежних взаємних перевірок для агенцій та установ із забезпечення якості й/або надання акредитації”, про що звітувала Група підтримки Болонського процесу перед міністрами в 2005 р. Як

наголосив Крістіан Тюн – Президент ЄМЗЯ – представлений звіт став “лише першим кроком на шляху до створення загальноприйнятої системи цінностей, сподівань і зразкової практики щодо якості та її забезпечення різними установами й агенціями на всьому Європейському просторі вищої освіти (ЄПВО)”, кроком на непростому й довгому шляху до цілей Болонського процесу, більшості яких може бути досягнуто через уведення в дію загальноєвропейських механізмів забезпечення якості [3, с. 3].

У другому розділі звіту йдеться про європейські стандарти й рекомендації стосовно внутрішнього та зовнішнього забезпечення якості вищої освіти. Отже, згадувані в попередньому історичному екскурсі внутрішні та зовнішні регулятори якості вищої освіти з’єдналися в одному документі й виступають у ролі рівноцінних складових одного процесу – процесу забезпечення якості вищої освіти.

Перш ніж перейти до порівняльного аналізу процесу забезпечення якості вищої освіти в Україні та Німеччині, треба визначитись із тим, як слід розуміти деякі ключові поняття, аби уникнути різнотлумачень. Ідеться найперше про поняття “моніторинг” і “забезпечення якості”.

Згідно з державним стандартом “Системи управління якістю. Вимоги”, що є ідентичним перекладом міжнародного стандарту ISO 9001:2000, головною метою функціонування системи управління якістю (СУЯ) є забезпечення й постійне покращення якості всіх процесів. Зокрема, у п. 8.1 сказано, що організація повинна планувати та впроваджувати процеси моніторингу, вимірювань, аналізування й поліпшення, необхідні для: а) доведення відповідності продукції; б) забезпечення відповідності системи управління якістю; в) постійного поліпшення результативності системи управління якістю [4, с. 15–18]. Тобто моніторинг, вимірювання й аналіз є основою, на якій має будуватись уся система управління якістю організації. При цьому моніторинг є радше принципом, на якому ґрунтується робота системи, а вимірювання й аналіз – інструментарієм моніторингу. З аналізу п. 8 стандарту видно, що моніторинг має бути наявним у кожній ланці СУЯ: від визначення задоволеності замовника, внутрішнього аудиту, моніторингу процесів і продукції до постійного поліпшення та корегування. Оскільки в п. 01 загального положення стандарту сказано, що для оцінювання здатності організації дотримуватися вимог замовника, регламентувальних і власних вимог організації його можуть застосовувати внутрішні та зовнішні сторони, у тому числі органи сертифікації [4, с. 6], то моніторинг якості вищої освіти, відповідно, може бути і внутрішнім, і зовнішнім.

Слід звернути увагу на те, що в німецькомовному варіанті стандарту англійському поняттю *monotoring* відповідає німецьке – *Überwachung* [5]. Саме так найчастіше звучить моніторинг німецькою і в контексті забезпечення якості вищої освіти. Коли йдеться про середню школу, тоді зазвичай використовують термін англійського походження, що означає здебільшого “педагогічний моніторинг”. Зокрема, на офіційному сайті Конференції міністрів культури (тобто Міністрів освіти) у розділі “Забезпечення якості

освіти в школі”, підрозділі “Освітній моніторинг/Bildungsmonitoring” можна знайти “Загальну стратегію освітнього моніторингу/ Gesamtstrategie zum Bildungsmonitoring”. Відповідний розділ для вищої школи має назву “Розвиток (забезпечення і вдосконалення) якості, акредитація, впровадження передового досвіду/Qualitätsentwicklung, Akkreditierung, Exzellenzförderung” [6], тобто моніторинг тут представлений як принципова складова кожного елемента системи забезпечення якості, як це було з’ясовано раніше. Отже, коли надалі йтиметься про зовнішні чи внутрішні заходи забезпечення якості вищої освіти, слід розуміти їх як складові аналогічної за структурою системи моніторингу якості вищої освіти.

Аналіз реалії сучасної вищої освіти України приводить до висновку, що в більшості ВНЗ система внутрішнього моніторингу, в ширшому значенні, відсутня. Наявний моніторинг не відповідає навіть вужчому з наведених значень слова, а зводиться, фактично, до вимірювання – збору статистичних даних про кількість та успішність студентів, кількість наукових публікацій викладачів тощо, навіть без аналізу, не говорячи про корегувальні управлінські рішення.

Внутрішнє забезпечення якості у ВНЗ, згідно з рекомендаціями ЄМЗЯ, має починатися з провадження відповідної політики та визначення обумовлених нею процедур. ВНЗ мають відкрито заявити про свої наміри “створити таку атмосферу й практику, які б визнавали важливість якості та її забезпечення. Для досягнення такої мети навчальні заклади мають розробити та втілювати стратегію постійного підвищення якості. Стратегія, політика й процедури повинні мати офіційний статус і бути доступними для широкого загалу. Вони також повинні передбачити участь студентів та інших зацікавлених сторін у процесі забезпечення якості” [3, с. 7]. Тобто внутрішнє забезпечення якості та внутрішній моніторинг мають починатися саме з ініціативи ВНЗ. Даються взнаки наслідки того періоду історії, коли університети Європи у своєму розвитку йшли кожен своїм шляхом. Німецьким університетам та іншим ВНЗ вдавалося більшою чи меншою мірою зберегти свою автономію майже завжди. Найважче це було зробити за часів націонал-соціалізму та в період після Другої світової війни на території НДР. Проте всі історичні перипетії суттєво не змінили характерного для німецьких викладачів і студентів свідомого ставлення до освітнього процесу та їх прагнення надавати/здобувати освіту, якість якої відповідає вимогам часу.

Доказом міцності німецьких традицій у відстоюванні своїх прав на якісну вищу освіту може стати актуальний нині метод забезпечення якості освіти Peer Review (огляд рівними). За часів раннього середньовіччя, коли політична влада Німеччини зосереджувалась у руках князів, яким більшість університетів і була зобов’язана своїм існуванням, імператорський вплив на долю цих закладів був дуже обмеженим, а папський – навпаки, значний. Університети отримували численні пільги та привілеї, до них направляли членів чернечих орденів для навчання богослов’я. Час від часу вони затверджували *візитації*. Останні були зворотним боком необмеженої

автономії та академічної свободи університетів – засобом контролю світської й церковної влади.

Візитації були втіленням зацікавленості князів і церкви діяльністю університетів та їх прагнення до збільшення свого контрольного впливу. Через фінансову та юридичну залежність від можновладців університети не могли уникнути візитацій, тому намагалися використати їх для отримання максимально можливого зиску.

Як зазначає М. Гуткнехт-Гмайнер (M. Gutknecht-Gmeiner), мета візитацій із часом розширювалася – перевіряли правомірність освітніх закладів, організаційний і змістовий аспект їх діяльності (зокрема статuti), викладання й дослідницької роботи, якість харчування та умови проживання студентів, оснащення бібліотек, господарський і фінансовий стан, а також якість роботи викладачів, відповідальність ставлення професорів до читання лекцій тощо. Специфічні професійні та педагогічні аспекти також підлягали оцінюванню: дисципліни, зміст і форма навчальних заходів, професійна практика, кількість та успішність слухачів. На думку автора, візитаціям університети завдячують появою внутрішніх механізмів контролю, і що саме вони стали прототипом сучасного Peer-Review-метода (на інституціональному рівні) [7, с. 80].

На особливу увагу заслуговують особи візитаторів. Це були експерти в кількості від трьох до п'яти осіб, світські й церковні представники, які користувались особистою довірою князя (зовнішній моніторинг), при цьому часто були випускниками університету, який перевірявся (внутрішній моніторинг). Від такої комісії неможливо було приховати наявних проблем, бо вона знала систему зсередини й водночас не мала зайвих приводів для критики освітніх закладів [7, с. 80]. Таким чином, експерти діяли на засадах аудиту й намагалися знайти відповідності, а не недоліки.

Аналізуючи процедуру експертного огляду [7, с. 81], знаходимо кілька складових сучасної системи забезпечення/моніторингу якості вищої освіти, відображених також у міжнародному стандарті ISO 9001:2000. Зокрема, комісія проводила *опитування* всіх учасників освітнього процесу щодо недоліків у роботі університету. Потім представники університету складали список недоліків, які, на їх думку, слід було перевірити (*внутрішній моніторинг*). Комісія *збирала додаткову інформацію та документацію* для створення власного переліку запитань як основи для візитації, що охоплював зазначені вище проблеми. Перевірка “на місці” обов’язково завершувалася бесідою зі слухачами (*моніторинг задоволеності замовника*). Вже під час візитації вживали певних заходів для усунення недоліків, наприклад, звільнення викладачів (*корегувальні дії*). Представники університету часто вносили пропозиції щодо покращення якості роботи свого закладу (*постійне вдосконалення*). Результати роботи комісії фіксували в письмовому висновку (*протоколювання*).

Проведене в 2005 р. М. Гуткнехт-Гмайнер масштабне дослідження доводить, що метод експертних оглядів можна ефективно використовувати

не тільки в найрізноманітніших контекстах освітньої галузі, а й у інших сферах надання професійних послуг [8, с. 7].

В українських ВНЗ внутрішній чи зовнішній моніторинг якості освіти, проведений з ініціативи викладачів, а тим паче студентів, уявити важко. Можливо, причина прихована в ментальності учасників освітнього процесу, яка протягом тривалого часу формувалася в умовах тотального державного контролю та жорстко регламентованого управління вищою школою.

В умовах Болонського процесу кожен європейський ВНЗ розробляє свою стратегію прогресивного розвитку, яка базується на власній унікальній системі цінностей. Часто система цінностей втілюється у відкритій для широкого загалу моделі, що сприяє досягненню прозорості освітнього процесу та поширенню передових практик. Яскравим прикладом такої моделі може стати Боннська модель оцінювання вищої школи, яка являє собою стандартизований, модульний метод оцінювання різних складових діяльності ВНЗ. Ця модель була введена спочатку в Рейнському університеті імені Фрідріха Вільгельма в місті Бонн (Rheinische Friedrich Wilhelms Universität Bonn), а потім і в інших вищих школах як метод моніторингу якості освіти. Метод складається з багатьох модулів, які при загальному огляді дають змогу побачити цілісну картину якості роботи ВНЗ, у тому числі якість освіти. Зокрема, завдяки цій моделі можна оцінити певні дисципліни й програми, щоб визначити необхідні заходи для забезпечення якості окремих курсів, навчальних модулів чи конкретних занять [9].

Політика відкритості німецьких ВНЗ викликає до них довіру з боку замовників освітніх послуг, дає змогу знайти “побратимів” серед освітніх закладів зі схожими інтересами та прагненнями, навіть створити групи, щоб спільними зусиллями забезпечувати високу якість освіти. Таким чином, внутрішній моніторинг якості переходить у зовнішній і навпаки.

Система забезпечення/моніторингу якості вищої освіти Німеччини тримається також на співпраці ВНЗ з державою. За їх спільною ініціативою створюються організації, до спектра повноважень яких можуть належати: організація заходів зовнішнього забезпечення якості; оцінювання та експертиза спеціальностей, програм, інституцій; аудит; консультації зі створення й розвитку СУЯ; розробка та реалізація науко-дослідних проєктів, акредитація тощо. Саме такі повноваження має Агенція з оцінювання Баден-Вюртембергу (Evaluationsagentur Baden-Württemberg) – спільний продукт земельного Міністерства освіти та вищих шкіл [10].

Відповідно до нового Закону України “Про вищу освіту” від 1 липня 2014 р., в нашій державі має запрацювати організація за прийнятими в європейських інституціях принципами – Національне агентство із забезпечення якості вищої освіти [11]. Слід звернути особливу увагу на те, що до створення проєкту закону долучилась робоча група, до якої увійшло близько 60 представників від освітян, експертів, роботодавців та студентів. Простежується позитивне прагнення врахувати інтереси всіх задіяних в освітньому процесі сторін.

Кроки держави в напрямі створення дієвої системи моніторингу якості вищої освіти в Україні є очевидними. Законодавче забезпечення процесу нормативними й організаційно-розпорядчими документами вищих органів державної влади та МОНУ останнім часом помітно активізувалося. Проте, як пам'ятаємо, держава може забезпечити лише зовнішній моніторинг якості освіти, а внутрішній лишається на сумлінні самих ВНЗ.

Висновки. Підбиваючи підсумок, слід зазначити, що німецька система забезпечення, чи то моніторингу, якості вищої освіти не є за своєю суттю імперативною. Вона має рекомендаційний характер, а отже, спирається на ініціативу самих ВНЗ. Свідоме ставлення до забезпечення якості всіх процесів усіма працівниками організації (від директора до прибиральниці) – один з основних принципів ISO 9001:2000. Тож саме викладачі та студенти мають стати головним рушієм процесу просування української освіти до європейських стандартів якості.

Список використаної літератури

1. Зінковський Ю. Ф. Вищий навчальний заклад / Ю. Ф. Зінковський // Енциклопедія освіти / Академія педагогічних наук України ; гол. ред. В.Г. Кремень. – Київ : Юрінком Інтер, 2008. – С. 100–101.
2. Готлибъ А.Г. Университетъ / А. Готлибъ, П. Милуковъ, В. Р [удако] въ // Энциклопедическій словарь. Томъ XXXIV. Углеродъ–Усиліе. – Санкт-Петербургъ : Типографія Акц. Общ. Брокгаузъ-Ефронъ, 1902. – С. 751–803.
3. Стандарти і рекомендації щодо забезпечення якості в Європейському просторі вищої освіти / Європейська асоціація із забезпечення якості вищої освіти. – Київ : Ленвіт, 2006. – 35 с.
4. Системи управління якістю: вимоги: ДСТУ ISO 9001-2001 [Чинний від 2001-06-27]. – Київ : Держспоживстандарт України, 2001. – 31 с. – (Національні стандарти України).
5. Falk H. Überwachung und Messung: Norm ISO 9001 / Herbert Falk // Qualität & Norm [Electronic resource]. – [Essen], 2005. – Mode für den Zugang: <http://www.iso-9001.qmb.info/messung/messung.htm>.
6. Kultusministerkonferenz [Electronic resource] / Konferenz der Kultusminister der Länder in der Bundesrepublik Deutschland. – [Berlin], 2015. – Mode für den Zugang: <http://www.kmk.org/wissenschaft-hochschule/qualitaetsentwicklung-akkreditierung-exzellenzfoerderung.html>.
7. Gutknecht-Gmeiner M. Externe Evaluierung durch Peer Review: Qualitätssicherung und – entwicklung in der beruflichen Erstausbildung / Maria Gutknecht-Gmeiner. – Wiesbaden : GWV Fachverlage, 2008. – 351 S. – (VS Research).
8. Gutknecht-Gmeiner M. Peer Review in Education. Part I: International Research and Analysis. Part II: Recommendations for the development of the European Peer Review Manual / Maria Gutknecht-Gmeiner. – Vienna : ÖIBF, April 2005. – 74 P. – (Peer Review in initial VET Leonardo da Vinci Project).
9. Das Bonner Modell der Hochschulevaluation [Electronic resource] / [ZEM] // Uni Bonn. – [2012]. – Mode für den Zugang: <http://www.zem.uni-bonn.de/arbeitsbereiche/evaluation-qualitaetssicherung/bildung/hochschulevaluation/verfahren>.
10. Evalag – Ihr Kompetenzzentrum für Qualitätsmanagement im Hochschulbereich / evalag: Evaluationsagentur Baden-Württemberg [Electronic resource] / [Ministerium für Wissenschaft, Forschung und Kunst Baden-Württemberg]. – Mannheim, 2015. – Mode für den Zugang: <https://www.evalag.de/dedievl/projekt01/index.php>.
11. Про вищу освіту : Закон України № 1556-VII від 01.07.2014 / Верховна Рада України // Офіційний вісник України. – 15.08.2014 р. – № 63. – С. 7.

Стаття надійшла до редакції 12.02.2015.

Черная О. В. Исторические истоки современной практики мониторинга качества образования в вузах Германии

В статье приведен анализ исторических предпосылок становления и развития современной практики решения проблемы качества высшего образования в Германии. Акцентируется внимание на нехарактерной для украинских и присущей немецкоязычным авторам склонности к дифференцированному употреблению понятия “мониторинг качества” (Monitoring) в контексте проблематики общего среднего образования и обеспечения качества (Überwachung/Qualitätssicherung) – применительно к высшему. Обобщен положительный опыт системы обеспечения/мониторинга качества высшего образования Германии, вполне приемлемый для его использования в условиях реформирования высшей школы Украины.

Ключевые слова: мониторинг качества высшего образования, система управления качеством, обеспечение качества образования, метод Peer-Review.

Chorna O. V. The Historical Origins of Modern Practice of Education Quality Monitoring at the Universities of Germany

The article is the analysis of historical background of the formation and development of current practices solving the problem of higher education quality in Germany. The article reflects the historical periods of antiquity, the middle ages and the reformation and the characteristics of the functioning of higher educational institutions of modern Germany.

There was done a comparative analysis of the text of international standard ISO 9001:2000 translated into Ukrainian and German languages to clarify the sense of concepts monitoring and quality assurance and to compare their use in the context of higher education in both countries. The attention was focused on unusual for Ukrainian but inherent for German-speaking authors propensity to use the concept quality monitoring differentiated. “Monitoring” is being used in the context of secondary education and “Überwachung/Qualitätssicherung” speaking about quality assurance at the higher education. It was argued that the certain formal discrepancy of terminology caused by different historical experience and stylistic traditions does not undermine the essential characteristics and basic conceptual identity of terms concerning the adequate quality of education.

The individual specific features of quality assurance/monitoring of higher education in modern Germany and Ukraine were compared. There were reviewed the standards and recommendations of the European Network for Quality Assurance to quality assurance system at the European higher schools and analysed the level of their application at German and Ukrainian universities. German advantages are indicated in the article based on the comparing the system of quality assurance and monitoring of German and Ukrainian higher education. This positive experience is acceptable for the use to reform the higher education of Ukraine.

Key words: monitoring of higher education quality, quality management system, quality assurance, Peer-Review method.